

Anna Stawarska-Rippel

Resort sprawiedliwości ZSRR w świetle sprawozdania polskiej delegacji (1956)

Roczniki Administracji i Prawa 14/1, 101-113

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RESORT SPRAWIEDLIWOŚCI ZSRR W ŚWIETLE SPRAWOZDANIA POLSKIEJ DELEGACJI (1956)

W zespole akt Ministerstwa Sprawiedliwości, znajdującym się w zasobach Archiwum Akt Nowych, w teczce w której zgromadzono materiały dotyczące współpracy Ministerstwa Sprawiedliwości PRL z Ministerstwem Sprawiedliwości ZSRR, znajduje się notatka nosząca charakter informacji wewnętrznej¹. Dokument zawiera sprawozdanie polskiej delegacji Ministerstwa Sprawiedliwości z pobytu w ZSRR. O resorcie sprawiedliwości ZSRR, poza wiedzą o strukturach sądów, wiemy na ogół tyle, że w czasach stalinowskich uczestniczył w zbrodniach sądowych². Prezentowany dokument daje zatem możliwość przyjrzenia się pewnym aspektom funkcjonowania resortu sprawiedliwości ZSRR niejako od wewnątrz, zza kulis. Notatka jest interesującą także z punktu widzenia trudności badania rzeczywistej praktyki funkcjonowania radzieckiego prawa. Stosowanie wielu nieformalnych wytycznych w Rosji radzieckiej i ZSRR czyni takie badanie niezwykle trudnym, jeżeli w ogóle wykonalnym. Zakres rozbieżności pomiędzy prawem „na papierze” a rzeczywistością wydaje się wręcz niemożliwy do ustalenia³. Przytoczony dokument pozwala też w pewnej mierze na poszukiwanie analogii albo odmienności w funkcjonowaniu resortu sprawiedliwości PRL, zwłaszcza w okresie stalinowskim, kiedy po politycznie przełomowym roku 1948 nastąpiło przyspieszenie upodabniania wszelkich rozwiązań do wzorów radzieckich⁴.

Prezentowany dokument nie zawiera okresu pobytu polskiej delegacji w ZSRR a jedynie datę wpływu dokumentu do Departamentu Ustawodawczego Ministerstwa Sprawiedliwości PRL (marzec 1957 r.). Uwzględniając fakt, że Ministerstwo Sprawiedliwości ZSRR przestało funkcjonować 31 maja 1956 r.⁵ i zostało reaktywowane dopiero 31 sierpnia 1970 r.⁶, należy uznać, iż polska delegacja przebywała w ZSRR przed końcem maja 1956 r. Był to już w zasadzie czas odwilży i łagodzenia systemu:

* dr; adiunkt w Katedrze Historii Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego.

¹ AAN, MS, 1957, sygn. 2364.

² A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa bolszewików. Krótki kurs*, Warszawa 2012.

³ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 18. W kontekście postępowania cywilnego zwraca na ten aspekt uwagę D. Maleshin, *Russian Style of Civil Procedure*, „Emory International Law Review” 2007, vol. 21, s. 558.

⁴ A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013, s. 38-39.

⁵ „W celu wyeliminowania nadmiernej centralizacji w kierowaniu pracą instytucji sądowych i organów wymiaru sprawiedliwości republik związkowych i wzmocnienia roli republik związkowych w tym zakresie, Prezydium Rady Najwyższej postanawia: 1 znieść Ministerstwo Sprawiedliwości ZSRR i przekazać jego funkcje w zakresie rozwiązywania problemów instytucji wymiaru sprawiedliwości i organów sądowych republik związkowych ministerstwom sprawiedliwości republik związkowych. 2. Rozwiązywanie problemów związanych z działalnością sądów specjalnych należy do Sądu Najwyższego ZSRR” [tłum. moje – A. S-R] *Ведомости ВС СССР*. 1956. No 12. ст. 250.

⁶ G. Ginsburgs, *The Soviet Union and International Cooperation in Legal Matters*, publish. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, The Netherlands 1988, s. 81.

„Towarzysze radzieccy udzielali nam szerokiej, szczegółowej konsultacji w tych wszystkich zagadnieniach, które nas interesowały. Czynili to z dużą serdecznością. W tych konsultacjach zwracali uwagę, że wiele rzeczy jest obecnie w trakcie przepracowania, reorganizacji, dawali nam więc główne kierunki rozwojowe. Towarzysze radzieccy przestrzegali wciąż przed tym, by nie kopiować mechanicznie doświadczeń radzieckich, by brać te doświadczenia dialektycznie i mieć na uwadze nasze konkretne warunki.”⁷

Zmiana klimatu politycznego w ZSRR (1956) pozwoliła na eliminację stalinowskich modyfikacji leninowskiej doktryny w teorii państwa i prawa⁸. Nastąpił wówczas okres pewnej liberalizacji w prawie i tendencji do usystematyzowania materiału prawnego i w efekcie rekodyfikacji. Przede wszystkim jednak nastąpiło „rozdzielenie światów prawa i terroru”⁹. Mimo pewnej ewolucji i zbliżenia niektórych rozwiązań prawnych do standardów Zachodu, polityczne założenia wymiaru sprawiedliwości pozostały niezmienione do upadku systemu komunistycznego¹⁰. Te wydarzenia wpłynęły oczywiście na sytuację krajów bloku wschodniego. Obowiązek recypowania rozwiązań radzieckich nieco osłabł, co pozwalało na częściowe chociaż uwzględnienie tradycyjnych rozwiązań prawnych.

Pobyt polskiej delegacji w ZSRR (1956) był efektem porozumienia o współpracy między Ministerstwem Sprawiedliwości ZSRR i Ministerstwem Sprawiedliwości PRL. Pewnych wiadomości w tym zakresie dostarczają nam protokoły i sprawozdania z wizyty delegacji Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR w Polsce (od 28 września do 14 października 1955 r.)¹¹. Na posiedzeniu podsumowującym wizytę delegacji radzieckiej Minister Sprawiedliwości Henryk Świątkowski przemawiał:

„Sądzę, że to co tu powiedzieli towarzysze radzieccy, wymiana poglądów i uwag, przedstawia dla nas wielką wartość. Myślę, że to spotkanie jest szczególnie udane, praca intensywna z nami trwała prawie trzy tygodnie i niewątpliwie w pracach naszych wykorzystamy wiele uwag. Pozwalam sobie w imieniu wszystkich nas wyrazić tow. Kariewowi i członkom radzieckiej delegacji głęboką wdzięczność. Proszę Was Towarzysze, ode mnie osobiście i od nas wszystkich przekazać tow. Ministrowi Gorszeninowi serdeczne pozdrowienia. Stosunki nasze będą się zacieśniać. [...] Wy towarzysze, jesteście pierwszą radziecką delegacją prawników w Polsce. Posłaliśmy już do Was dwie delegacje, mam nadzieję, że w przyszłości nastąpi stała wymiana delegacji prawników.”¹²

Po przemówieniu H. Świątkowskiego, D.S. Kariew, ówczesny naczelnik Departamentu Kodyfikacji Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR, zapewnił, że „więź łącząca nas będzie się zacieśniać i w przyszłości odbywać się będzie stała wymiana naszych prawników, a zatem i stała wymiana doświadczeń”¹³.

W czasie pobytu w ZSRR, w Moskwie i Leningradzie, polska delegacja resortu sprawiedliwości zaznajamiała się z organizacją i metodami pracy w Ministerstwie Sprawiedliwości

⁷ AAN, 2364, k. 1-2.

⁸ H. Berman, *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978, s. 69-70.

⁹ P.H. Solomon Jr., *Courts and their Reform in Russian History*, [w:] *Reforming Justice in Russia 1864-1996*, ed. P.H. Solomon Jr., publish. M.E. Sharpe, New York, USA, 1997, s. 14.

¹⁰ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 103, 169, 307-308.

¹¹ AAN, MS, 1955, sygn. 2266.

¹² AAN, 2266, k. 27.

¹³ AAN, 2266, k. 27.

ZSRR, w Sądzie Najwyższym oraz w sądach obwodowych i ludowych, jak również w obwodowych zarządach Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR. W trakcie wizyty omawiano też zagadnienia dotyczące kierunku polityki sądowej w sprawach karnych i cywilnych oraz rozwiązania projektu radzieckiego kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego. Delegacja konsultowała w Moskwie projekt polskiego kodeksu karnego: „towarzysze dali na ogół dobrą ocenę naszego projektu k.k.”¹⁴. Projekt ten, po ukazaniu się w marcu 1956 r., został poddany miazdżącej krytyce na łamach polskiego piśmiennictwa prawniczego, jako przygotowywany zgodnie z dominującą wcześniej tezą o zaostrzeniu się walki klasowej w miarę budowy socjalizmu. Prace nad nowym projektem podjęto po przełomie październikowym 1956 r.

Skład polskiej delegacji nie został w sprawozdaniu dokładnie przytoczony:

„Ze względu na zakres prac, delegacja dzieliła się na kilka zespołów roboczych. Osobiście nie mogłem brać udziału w szczegółowym omawianiu zagadnień Sądu Najwyższego, uczynił to członek Kolegium, zastępca I Prezesa S.N. tow. Tomzik¹⁵. Tak samo nie mogłem bezpośrednio brać udziału w konsultacjach na temat notariatu i adwokatury. Pracę tę przeprowadzili tow. tow. Jodłowski i Maciejewski, którzy mają zebrany materiał. [...] Konsultacje przeprowadzaliśmy w Ministerstwie Sprawiedliwości ZSSR z wiceministrem tow. Szyrwińskim, z dyr. departamentu kodyfikacyjnego, członkiem Kolegium Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR tow. prof. Kariewem oraz z zastępcą dyr. głównego departamentu do spraw sądów powszechnych tow. Anicjanem. W sprawie projektu k.k. konferowaliśmy z przewodniczącymi podkomisji roboczej dla opracowania k.k. Wiceministrem Sprawiedliwości ZSRR tow. Suchdariem i tow. prof. Kariewem.”¹⁶

W dokumencie przedstawiono strukturę Ministerstwa Sprawiedliwości ZSSR przed jego likwidacją w 1956 r. W Ministerstwie Sprawiedliwości ZSRR funkcjonował departament do spraw sądów cywilnych (w odróżnieniu od sądów wojskowych), czyli powszechnych, który dzielił się wówczas na trzy wydziały, w tym dwa nadzorcze (inspekcyjne) oparte na podziale terytorialnym państwa oraz wydział uogólnienia praktyki sądowej. W skład Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR wchodziły także departamenty: do spraw sądów wojskowych, do spraw sądów transportowych (obejmujący sądy kolejowy, sądy floty morskiej i rzecznej), kodyfikacyjny, kadr (dzielący się na wydział szkolenia i wydział ewidencji) i gospodarczo-finansowy. W ramach Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR wyodrębniono wydziały do spraw adwokatury, do spraw notariatu, statystyki sądowej, skarg i zażaleń, inspekcję ministra oraz Kancelarię Ministerstwa. Ministerstwu Sprawiedliwości ZSRR podlegały Wszechniązkowy Instytut Nauk Prawnych, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne i Arbitraż państwowy¹⁷. Instytut Prawa Akademii Nauk ZSRR formalnie nie

¹⁴ AAN, 2364, k. 24.

¹⁵ Marian Tomzik, zastępca Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego od 1 lutego 1953 r., wcześniej związany z Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, zastępca Przewodniczącego Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, nadzorował działalność sekcji tajnej Sądu Najwyższego, zasiadał w składach orzekających sekcji tajnej Izby Karnej Sądu Najwyższego. Po przełomie październikowym 1956 r. został odwołany dekretem Ministra Sprawiedliwości 11 listopada 1956 r. z dniem 31 marca 1957 r., jako skompromitowany swoją działalnością prowadzącą do łamania praworządności i tolerowania takich praktyk w Sądzie Najwyższym w Polsce. A. Bereza, *Sąd Najwyższy w latach 1945-1962. Organizacja i działalność*, Warszawa 2012, s. 146, 163, 249; Zob. też T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, s. 241.

¹⁶ AAN, 2364, k. 3-4.

¹⁷ AAN, 2364, k. 5

podlegał Ministerstwu Sprawiedliwości, jednak w Radzie Naukowej Instytutu mieli swoich przedstawicieli Minister Sprawiedliwości ZSRR i Prokurator Generalny¹⁸. Ważną instytucją było Kolegium Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR, podkreślono przy tym, że powołanie na członków Kolegium odbywa się według doboru osobistego, a nie według stanowisk¹⁹. Na posiedzeniach Kolegium omawiano projekty zarządzeń i instrukcji Ministra, przedstawiano sprawozdania z brygad inspekcyjnych z dokonanej lustracji sądów w republikach i obwodach. Na posiedzeniach Kolegium analizowano również zagadnienia praktyki sądowej według poszczególnych kategorii spraw i kwestię jej uogólnienia (ujednoczenia).

Powołanie w ramach Ministerstwa Sprawiedliwości Polski Ludowej (1945) Departamentu Nadzoru Sądowego oraz Departamentu Kadr i Szkolenia Zawodów Prawniczych wraz z Biurem Popularyzacji Prawa stanowiło znaczne powielenie zarówno w strukturze, jak i zadaniach rozwiązań radzieckich²⁰. Spora część prezentowanego dokumentu dotyczy właśnie funkcjonowania Departamentu Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR, charakterystycznej instytucji państwa totalitarnego.

Główny Departament Nadzoru Sądowego utworzono 20 listopada 1920 r., wówczas w ramach Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości²¹. Zadaniem nadzoru sądowego było zabezpieczenie prawidłowego i jednolitego stosowania przez sądy przepisów radzieckiego prawa, a w rzeczywistości zgodnego z wolą polityczną. Radziecki nihilizm prawny oraz rozumienie prawa jako narzędzia służącego przede wszystkim do zwalczania przeciwników dyktatury proletariatu, tworzyły komunistyczną koncepcję sprawiedliwości opartą na rewolucyjnej świadomości i rewolucyjnym sumieniu²². W praktyce oznaczało to, że komunistyczny aparat władzy nie podlegał żadnemu prawu i stosował je wedle swego uznania.

Nadzór sądowy był instytucją totalitarnego państwa, konsekwencją definitywnego odrzucenia doktryny trójpodziału władzy. W komunistycznej rzeczywistości sądy nie mogły być niezależne a sędziowie niezawisli. System wyboru sędziów, możliwość ich odwoływania (отзыва) i przenoszenia na inne miejsce służbowe w drodze decyzji komitetów wykonawczych²³, wymogi co do niezbędnych kwalifikacji do objęcia stanowiska sędziowskie-

¹⁸ AAN, 2364, k. 17.

¹⁹ AAN, 2364, k. 6.

²⁰ Z. Kapitaniak, Nadzór sądowy, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7, s. 9 i nast; J. Jodłowski, *Nowy Departament Ministerstwa Sprawiedliwości. Założenia, zadania, struktura*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1945 r., nr 2, s. 10 i nast; J. Jodłowski, *Akcja szkolenia kadr wymiaru sprawiedliwości*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7, s. 28 i nast.

²¹ A.W. Rudziński, *Soviet Type Audit Proceedings and their Western Counterparts*, [w:] L. Boim, G.G. Morgan, A.W. Rudziński, *Legal Controls in the Soviet Union. Law in Eastern Europe*. A series of publications issued by the Documentation Office for European Law University of Leyden. No 13, ed. Z. Szirmai, publish. A.W. Sijthoff, *Pronting Division*, Leyden, the Netherlands 1966, s. 303.

²² A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 13,

²³ „Art. 12. Sędziowie ludowi są wybierani przez gubernialne komitety wykonawcze, na wniosek sądu gubernialnego i Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości, według liczby rejonów albo obszarów ludowego sądu danej guberni. Art. 13. Sędziowie ludowi są wybierani na okres jednego roku i mogą być ponownie wybrani. Odwołanie sędziego ludowego przed upływem roku lub przeniesienie go w ramach guberni może nastąpić wyłącznie postanowieniem gubernialnego komitetu wykonawczego, który go wybrał, na wniosek Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości, lub z własnej inicjatywy gubernialnego komitetu wykonawczego. W tym ostatnim przypadku jednak, z obowiązkowym i jednoczesnym powiadomieniem Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości o szczegółowych motywach odwołania. Usunięcie ze służby sędziego ludowego może nastąpić tylko przed sądem lub w sposób przewidziany przez art. 69-84 niniejszych aktu” [tłum. moje – A.S.-R] Положение о судеустройстве Р.С.Ф.С.Р. от 11 ноября 1922 года, Собр. Узак., 1922, N 69, ст. 902.

go²⁴, a także system odpowiedzialności, w tym również za sposób sądenia²⁵, czynił z nich „armię stupajek, dla której istnieć będzie wola władzy i jej cele”²⁶. Zasada niezawisłości, ujęta formalnie po raz pierwszy w art. 112 konstytucji stalinowskiej z 1936 r., pozostawała w oczywistej sprzeczności z charakterem radzieckiego państwa i radzieckiego sądu jako instytucji politycznej. Konstytucja stalinowska nie ustanowiła żadnych gwarancji realizacji zasady niezawisłości sędziowskiej, czyniąc ją *de facto* instytucją jedynie „na papierze”. W tej samej konstytucji umieszczono po raz pierwszy Wszechzwiązkową Komunistyczną Partię (bolszewików), której ściśle podporządkowane były, zarówno kadrowo, jak i programowo, administracja i wszystkie służby państwowe. Ustanowienie zasady niezawisłości sędziowskiej w stalinowskiej konstytucji było znamienym przykładem charakterystycznej cechy komunizmu, „totalnego kłamstwa”, czyli zasadniczej rozbieżności między literą prawa a rzeczywistością²⁷. O niezawisłości sędziowskiej, jeszcze w czasach kultu jednostki, pisał D.S. Kariew (Dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego w latach 1956-65, jeden z autorów poststalinowskiej reformy ustroju sądów i postępowania karnego²⁸):

„Niezawisłość sędziów radzieckich nie może być rozumiana w sensie niezależności od państwa socjalistycznego. Sąd jest organem państwa, a organ państwa nie może być niezależny od podmiotu, do którego należy. Sąd radziecki nie może służyć innym celom niż społeczeństwa socjalistycznego; nie może stosować innej polityki niż polityka Komunistycznej Partii i Rządu Radzieckiego; nie może zrealizować żadnej innej woli niż wola radzieckiego ludu”²⁹.

²⁴ Pierwsza radziecka stawa o ustroju sądów z 11 listopada 1922 r. nic nie wspominała o kwalifikacjach dotyczących wykształcenia sędziów. Można wnosić zatem, że nawet analfabetyzm nie był przeszkodą do objęcia stanowiska sędziowskiego w Rosji radzieckiej. Warto jednocześnie zauważyć, że w Rosji radzieckiej znacznie rozszerzyła się ustność postępowania sądowego. „art. 11 Sędzią Ludowym może być każdy nieposzlakowany na drodze sądowej obywatel RSFSR, który spełnia następujące warunki: a) ma czynne i bierne prawo wyborcze do rad, b) ma nie mniej niż dwa lata stażu odpowiedniej pracy politycznej w robotniczo-chołopskich organizacjach społecznych, zawodowych lub partyjnych robotniczych organizacjach, lub trzy lata doświadczenia w praktycznej pracy w organach radzieckiego wymiaru sprawiedliwości, na stanowisku nie niższym niż ludowy sędzia śledczy. Uwaga. Ci, którzy są wykluczeni z instytucji społecznych za dyskredytujące działania, nie mogą być sędziami ludowymi.” Kwalifikacje sędziów sądów gubernialnych były identyczne jak sądów ludowych, dodatkowo wymagano trzyletniego stażu w charakterze sędziego sądu ludowego lub członka trybunału rewolucyjnego (art. 41). Положение о судоустройстве РС.Ф.С.Р. от 11 ноября 1922 года, Собр. Узак., 1922, N 69, ст. 902. Zob. też B. Rozenzhat, *Organizacja sądownictwa w Rosji Sowieckiej*, „Palestra” 1926, nr 8, s. 411-420.

²⁵ „Art. 69. Prokurator Republiki ma prawo do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego wobec wszystkich bez wyjątku osób zatrudnionych w instytucjach sądowych RFSRR. Art. 74. W postępowaniu dyscyplinarnym mogą być nałożone kary: a) upomnienie, b) nagana, c) przeniesienie i zamiana na niższe stanowisko, d) usunięcie ze służby z czasowym zakazem pracy na stanowisku sędziego. Art. 73. Powodem wszczęcia postępowania dyscyplinarnego są: a) czyny, zachowania lub działania sędziów, choć nie podlegające odpowiedzialności karnej, ale niezgodne z godnością i charakterem stanowiska sędziowskiego, które miały miejsce w czasie pełnienia przez nich obowiązków, a także poza nimi, b) uchylene przez Sąd Najwyższy szeregu orzeczeń w sprawach karnych i cywilnych z powodu niezgodności z ogólnym duchem ustawodawstwa RFSRR i interesem mas pracujących. Art. 80. Dyscyplinarne kolegia nie są związane jakimkolwiek formalnościami, kolejność spraw zależy od uznania kolegium, z zastrzeżeniem że po wysłuchaniu podsumowania prokuratora po nim przedstawiane jest słowo obwinionego. Art. 83. Od decyzji komisji dyscyplinarnej sądów gubernialnych można się odwołać w ciągu siedmiu dni od Sądu Najwyższego. Decyzje komisji dyscyplinarnej Sądu Najwyższego nie są przedmiotem jakiegokolwiek odwołania.” Положение о судоустройстве РС.Ф.С.Р. от 11 ноября 1922 года, Собр. Узак., 1922, N 69, ст. 902.

²⁶ B. Rozenzhat, *Organizacja sądownictwa w Rosji Sowieckiej...*, s. 419.

²⁷ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 18, 80-81.

²⁸ Д. С. Карев: [Некролог], *Правоведение*, 1978, № 5. s. 138.

²⁹ Cyt. za S. Kucherov, *The organ of Soviet Administration of Justice. Their History and Operation*, Publish. E.J. Brill, Leyden, the Netherlands 1970, s. 319.

Status sędziego w komunistycznym państwie trafnie określił amerykański prawnik wizytujący w ZSRR (1960):

„Za żelazną kurtyną praktyka prawna jest wysoce podporządkowana. Kiedy byłem w ZSRR, znalazłem się w zdecydowanie obcym środowisku prawnym i jako prawnik dążący do udoskonalenia amerykańskiego porządku prawnego, nie mogłem czuć się zbyt komfortowo w tej prymitywnej dżungli sowieckiego prawa, gdzie sądy i prawnicy są jedynie narzędziami administracji.”³⁰

Wszeghogarniająca „kontrola, nadzór i sprawozdawczość” (Lenin)³¹ powodowały pojawienie się obok nadzoru sądowego Ludowego Komisariatu także prokuratorskiego nadzoru ogólnego (28 maja 1922)³².

Zasada wybierania sędziów, która sprowadzała się w rzeczywistości do desygnowania przez organy partyjne, oraz zasada kadencyjności sędziów, utrzymane w ZSRR do końca systemu³³, były recypowane w państwach bloku wschodniego niejednolicie. W istocie jednak dekompozycja zasady niezawisłości, likwidowanie jej podstawowych gwarancji były charakterystyczne dla wszystkich demokracji ludowych. W Polsce Ludowej zasadę wybierania sędziów proklamowano w konstytucji z 22 lipca 1952 r., nie wydano jednak ostatecznie aktu ustawodawczego, który realizowałby tę zasadę. Nową ustawę o ustroju sądów powszechnych, wraz z regulacjami dotyczącymi wyboru sędziów, projektowano jeszcze w 1955 r.:

„Bardzo ważnym i ciekawym wydaje się nam zagadnienie ustroju sądów i opracowanie projektu ustawy o ustroju sądów P.R.L. Należy podkreślić, że tow. Lernell i jego współpracownicy z głębokim namysłem, sumiennie pracowali nad projektem wspomnianej ustawy. [...] Jeżeli chodzi o wybory sędziów powiatowych, to wydaje się słuszne, żeby sędziów tych wybierały powiatowe rady narodowe a nie ludność w drodze wyborów powszechnych.”³⁴

Wzorzec radziecki znacznej mierze powielono w Jugosławii, gdzie wprowadzono sądy ludowe, a według ustawy z 21 czerwca 1946 r. sędzią ludowym mógł być każdy obywatel posiadający prawa polityczne i obywatelskie, bez względu na wykształcenie. Sędziowie byli wybierani w wyborach pośrednich i odpowiedzialni przed ciałem wyborczym, które mogło odwołać sędziego, jeżeli nie wykonywał swoich obowiązków należycie³⁵. Początkowo w NRD, podobnie jak w Polsce Ludowej, zasady wyboru sędziów i kadencyjności dotyczyły tylko sędziów Sądu Najwyższego, jednak w końcu lat pięćdziesiątych rozciągnięto te zasady również na sędziów w terenie³⁶. Niezależnie od tych różnic likwidacja przedwojennego zakazu przynależności sędziego do partii³⁷ i możliwość usuwania sędziów politycznie niepewnych na podstawie dekretu z 27 grudnia 1944 r.,

³⁰ G.M. Razi, *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*, „California Law Review” 1960, Vol. 48, Issue 5, s. 780.

³¹ Cyt. za A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 313.

³² O prokuraturze i prokuratorskim nadzorze ogólnym w Rosji radzieckiej i ZSRR zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 311-324.

³³ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 308; M. Klementowski, *Powszechna historia ustroju*, Warszawa 2012, s. 687-688.

³⁴ AAN, 2266, k. 6.

³⁵ F. Frol, *Organizacja sądownictwa w Federacyjnej Ludowej Republice Jugosławii*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 7, s. 11.

³⁶ M. Klementowski, *Powszechna historia ustroju...*, s. 662.

³⁷ Dekret o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych z 14 marca 1945 r. (Dz.U. Nr 9, poz. 46).

który był tylko w swej nazwie tymczasowym³⁸, czyniło sędziów w Polsce Ludowej na wzór radziecki (nie)zawisłych.

Działalność Departamentu Nadzoru Sądowego w ZSRR, według relacji polskiej delegacji z pobytu w ZSRR (1956), sprowadzała się do nadzorowania pracy sądów zarówno od strony organizacyjnej, trybu postępowania, jak również praworządności [komunistycznej – A.S-R] orzeczeń sądowych w kontekście ogólnych założeń polityki sądowej w sprawach karnych i cywilnych. W postępowaniu w ramach nadzoru sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości (wcześniej Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości) można było uchylić wyrok lub postanowienie, również prawomocne, jeżeli orzeczenie zawierało: a) wyraźne naruszenie radzieckiego prawa, b) nielegalne przejęcie jurysdykcji, lub c) jeżeli istniał wyraźny konflikt między orzeczeniem i wiodącymi zasadami radzieckiego prawa lub ogólną polityką rządu³⁹. W rzeczywistości więc możliwe było uchylenie każdego orzeczenia politycznie niewłaściwego. W prezentowanym dokumencie mocno podkreślono, że Minister Sprawiedliwości ZSRR, jako członek Rządu, jest odpowiedzialny za działalność merytoryczną sądów, odpowiada za całokształt polityki sądów i ma możliwość badania wszystkich spraw⁴⁰. Na pytanie uczestnika polskiej delegacji, ówczesnego sędziego i zastępcy Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego PRL, Mariana Tomzika, dotyczące praktyki wzywania sędziego, który wydał niepraworządny wyrok i zwrócenia mu uwagi na niedopuszczalność tego zachowania, przyjmujący delegację towarzysze radzieccy odpowiedzieli, że „bywa, rzadko wprawdzie [...] sędzia nie jest bowiem niezawisły od ustawy, od prawa”⁴¹.

Minister Sprawiedliwości ZSRR osobiście lustrował pracę ministerstw sprawiedliwości i sądów najwyższych w republikach związkowych i w większych obwodach według kwartalnie sporządzanych planów lustracji⁴². Przy każdej lustracji zasięgu republikańskiego przeprowadzano lustrację kilku sądów obwodowych oraz kilku sądów ludowych⁴³. Działające w terenie, przy miejscowych radach, obwodowe zarządy Ministerstwa Sprawiedliwości przeprowadzały lustracje sądów ludowych, adwokatury i notariatu. Obwodowe zarządy Ministerstwa Sprawiedliwości zajmowały się także badaniem poziomu kadr w sądach ludowych oraz formułowały instrukcje dla sądów ludowych. Współ z miejscową radą przygotowywały kandydatury na sędziów ludowych i ławników ludowych⁴⁴.

2 kwietnia 1954 r. Minister Sprawiedliwości ZSRR wydał instrukcję w sprawie sposobu przeprowadzania lustracji. Instrukcja stanowiła, że dotychczasowe wskazówki dotyczące lustracji zostały uznane za wadliwe i krępowały samodzielność lustratora⁴⁵. Wedle nowej

³⁸ Dekret z 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. Nr 22, poz. 139), Dekret z 22 października 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. Nr 65, poz. 382), Dekret z dnia 25 października 1948 o zmianie dekretu z 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. Nr 50, poz. 382); Zob. też A. Rzepliński, *Sądownictwo w PRL*, Londyn 1990, s. 30 i nast.; A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej...*, 46; A. Bereza, *Sąd Najwyższy w latach 1945-1962...*, s. 38.

³⁹ A.W. Rudziński, *Soviet Type Audit Proceedings and their Western Counterparts...*, s. 303.

⁴⁰ AAN, 2364, k. 10-11.

⁴¹ AAN, 2364, k. 11.

⁴² AAN, 2364, k. 10-11.

⁴³ AAN, 2364, k. 6.

⁴⁴ AAN, 2364, k. 17.

⁴⁵ AAN, 2364, k. 7.

instrukcji lustrator sprawdzał wszystkie sprawy cywilne i karne, które nie zostały zaskarżone. Badał nie tylko terminy, lecz także podstawę prawną, materialną i procesową orzeczeń, oraz zgodność z ogólną linią polityki i praworządnością [socjalistyczną – A.S-R]. W przypadku uchybień w tym zakresie, lustrator winien był spowodować w odpowiednim trybie wniesienie rewizji nadzwyczajnej. Lustrator kontrolował współpracę sędziego z wyborcami i ławnikami. W sądzie obwodowym badał, czy sąd obwodowy pomaga sądom ludowym i czy analizuje na bieżąco praktykę sądów niższych instancji i swoją własną⁴⁶.

Zadaniem lustratora było „głębokie badanie kadr w procesie ich żywej pracy”⁴⁷. Lustrator kontrolował poziom ideowo-polityczny sędziów, uczestnicząc w posiedzeniach przygotowawczych, w rozprawach i przy przyjmowaniu interesantów. Lustrator sprawdzał udział sędziów w popularyzacji prawa, był obecny podczas składania przez sędziego sprawozdania przed wyborcami i w czasie zajęć z ławnikami⁴⁸. Po lustracji omawiał swe spostrzeżenia na zebraniu w sądzie z udziałem przedstawicieli organizacji miejscowych, jak również prokuratury, milicji i organów bezpieczeństwa. Zagadnienia lustracji obowiązyany był również omówić z terenowymi organami kierowniczymi partii i rad. W zależności od wyników lustracji, lustrator formułował wnioski dotyczące rewizji nadzwyczajnej, konieczności skierowania sędziego na przeszkolenie do sądu wyższej instancji, postępowania dyscyplinarnego, czy też sposobu wykorzystania dobrego doświadczenia danego sądu⁴⁹. Instrukcja podkreślała, że „lustracja powinna mieć charakter twórczy, koncepcyjny, unikać szablonu, formalizmu. Nie badać tylko formalnie wykonania planu, a wnikać w specyfikę terenu itd. Badać konkretne sprawy, nie sumarycznie”⁵⁰.

Minister Sprawiedliwości wydawał zarządzenia (*prikazy*) dotyczące oceny pracy sądów. W tych zarządzeniach, opierając się na materiałach lustracyjnych, Minister oceniał działalność sądownictwa danego okręgu i dawał wytyczne co do poprawy jakości pracy a do 1948 r. miał również prawo wymierzania kary dyscyplinarnej⁵¹.

Departament Nadzoru Sądowego w Ministerstwie Sprawiedliwości Polski Ludowej, wzorowany na radzieckim modelu, rozpoczął swą działalność 1 sierpnia 1945 roku⁵². Początkowo jednak przeszkodą prowadzenia nadzoru sądowego w szerokim zakresie był brak odpowiedniej liczby kadr zarówno w Departamencie Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości, jak i w sądach⁵³. W 1948 r. Ministerstwo Sprawiedliwości podjęło współpracę z Sądem Najwyższym w zakresie nadzoru nad sądami w terenie. Komisja, do której delegowano 8 sędziów Sądu Najwyższego, kontrolowała przede wszystkim sprawy cywilne sądów grodzkich. Departament Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości koncentrował się natomiast na sprawach karnych, głównie zakończonych prawomocnym wyrokiem w pierwszej instancji. Ze względu na rosnącą liczbę spraw w Izbie Cywilnej Sądu Najwyższego zakończono współ-

⁴⁶ AAN, 2364, k. 8.

⁴⁷ AAN, 2364, k. 8.

⁴⁸ AAN, 2364, k. 11.

⁴⁹ AAN, 2364, k. 9.

⁵⁰ AAN, 2364, k. 10.

⁵¹ AAN, 2364, k. 12.

⁵² Tak podaje Z. Kapitaniak, pierwszy kierownik Departamentu Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości w Polsce Ludowej. Z. Kapitaniak, *Nadzór sądowy*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7, s. 9.

⁵³ G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944-1950*, Warszawa 2002, s. 236.

pracę końcem 1949 roku⁵⁴. Departament Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości, oprócz działalności lustracyjnej i kontrolnej w zakresie orzecznictwa, odegrał też istotną rolę w procesie indoktrynacji sędziów⁵⁵. Szczególne zainteresowanie partii orzecznictwem w sprawach karnych trwało w Polsce do końca systemu⁵⁶.

Relacja z pobytu polskiej delegacji w ZSRR traktuje obszernie o działalności Departamentu Kadr Ministerstwa Sprawiedliwości, wszak „kadry decydują o wszystkim” (Stalin). Departament Kadr prowadził sprawy osobowe zarówno pracowników Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR, republikańskich ministerstw sprawiedliwości i naczelników obwodowych zarządów Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR, jak również republikańskich sądów najwyższych i prezesów sądów obwodowych. Dział kadr Ministerstwa Sprawiedliwości republik związkowych prowadził sprawy osobowe sędziów sądów obwodowych i pracowników zarządów obwodowych Ministerstwa Sprawiedliwości. Zarząd obwodowy prowadził sprawy osobowe sędziów ludowych.

„Poważną pracą kadrową”⁵⁷, w celu zorientowania się w kandydaturach na sędziów ludowych i ławników ludowych w wyborach, przeprowadzały zarządy obwodowe i Ministerstwo Sprawiedliwości:

„Przed okresem wyborów [na sędziów ludowych i ławników ludowych – A.S-R] prowadzi się dużą pracę celem ustalenia jak pracują sędziowie, czy jest możliwość postawienia kwestii co do ich ponownego wysunięcia na kandydatów przed organizacjami partyjnymi, radami itd. Potrzebna jest gruntowna znajomość kadr, ponieważ sędziego z wyboru mogą w ciągu trzyletniej kadencji odwołać tylko wyborcy.”⁵⁸

W rzeczywistości, poza ogólnym określeniem ustawowym o odpowiedzialności sędziego ludowego w zakresie jego działalności w sądzie ludowym przed jego wyborcami⁵⁹, brak było ustawowego uregulowania procedury odwołania sędziego przez wyborców:

„W praktyce władze terenowe występują z wnioskiem o odwołanie sędziego, który jest słaby lub niemoralnie się prowadzi itd. Wtedy wyznacza się nowe wybory.”⁶⁰

Nie było również aktu prawnego, który określałaby tryb odwołania (отзыва) sędziego⁶¹, co oznaczało dowolność władzy wykonawczej w tym zakresie. Na łamach polskiego (międzywojennego) piśmiennictwa prawniczego zauważono, że:

„Zbędne są zarazem wszelkie dociekania na temat niedoskonałej techniki prawodawczej obecnej Rosji sowieckiej, gdyż pozostaje ona w ścisłym związku z dążeniem już nie tylko do podporządkowania władzy sądowniczej władzy wykonawczej, ale do sprowadzenia w ten sposób do zera tlejących być może jeszcze w głębi duszy rosyjskiej dawnych pojęć lub też marzeń o praworządności, o niezależnym sumieniu sędziowskim.”⁶²

⁵⁴ A. Bereza, *Sąd Najwyższy w latach 1945-1962...*, s. 115-116.

⁵⁵ G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce...*, s. 236-237; A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944-1950*, Gdańsk 2008, s. 217-218.

⁵⁶ R. Walczak, *Polityka, sądy, prokuratura*, Warszawa 1990, s. 117 i nast.

⁵⁷ AAN, 2364, k. 15.

⁵⁸ AAN, 2364, k. 15.

⁵⁹ Art. 21 ustawy o ustroju sądów ZSRR z 1938 r. z późn. zm., Закон о судоустройстве СССР, Союзных и Автономных Республик (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума ВС СССР от 16.09.1948), Ведомости ВС СССР, 1948, No 38.

⁶⁰ AAN, 2266, k. 41.

⁶¹ AAN, 2266, k. 41.

⁶² B. Rozensztat, *Organizacja sądownictwa w Rosji Sowieckiej...*, s. 420.

Obowiązująca ówczesnie (1956) ustawa o ustroju sądów z 16 sierpnia 1938 r., po zmianach z 1948 r., nadal nie określała kwalifikacji dotyczących wykształcenia sędziów. Sędzią ludowym mógł być każdy obywatel posiadający prawo wyborcze czynne i bierne po ukończeniu 23 lat, jeżeli nie był karany⁶³. Utrzymany czynnik wyborczy nie oznaczał wszak nadal wolnych wyborów⁶⁴. Podobnie odpowiedzialność sędziego ludowego przed wyborcami i możliwość jego odwołania przed upływem kadencji⁶⁵ oznaczała odpowiedzialność przed organami partii. Niezawisłość nie mogła oznaczać apolityczności, i tak pozostało do upadku systemu komunistycznego⁶⁶.

W departamencie kadr istniał także wydział przeszkolenia (podgotowki). Na roczne i dziewięciomiesięczne kursy kierowani byli czynni sędziowie, którzy mieli „braki w swych wiadomościach prawnych”⁶⁷. Funkcjonowały również trzymiesięczne kursy dla komorników i sekretarzy pracujących w sądach. Autor relacji z pobytu polskiej delegacji w ZSRR informował, że Ministerstwo Sprawiedliwości nadal prowadzi dwuletnie szkoły prawnicze:

„Jak nas informowano autorytatywnie, wobec coraz większej możliwości zaspokajania potrzeb kadrowych w oparciu o wyższe uczelnie, zarysowuje się wyraźnie tendencja w kierunku zredukowania tych dwuletnich szkół prawniczych. Osobiście widziałem na łamach *Wieczerniej Moskwy* ogłoszenie o naborze do moskiewskiej dwuletniej szkoły prawniczej.”⁶⁸

„Specjalne” średnie szkoły prawnicze Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości (od 1946 Ministerstwa Sprawiedliwości) funkcjonowały w ZSRR w latach 1935-1956. Początkowo kształciły w ramach kursu rocznego, a od 1939 r. kursu dwuletniego, zmieniając jednocześnie status na szkołę prawniczą. Podstawowym wymogiem stawianym kandydatom do średnich szkół prawniczych było ukończenie 23 lat i doświadczenie w organizacji partyjnej lub organizacji społecznej. Wymagano również ukończenia siedmiu klas szkoły podstawowej, chociaż ten wymóg nie zawsze był przestrzegany. Kurs w średniej szkole prawniczej można było odbyć korespondencyjnie⁶⁹. W prezentowanym dokumencie przedstawiono drogę zawodową sędzi z leningradzkiego sądu ludowego:

„Nauczycielka w szkole podstawowej przed wojną, w czasie wojny – na froncie w walkach, po wojnie pracuje kolejno w sądzie ludowym jako kancelistka, protokolant, sekretarz sądu, komornik, w tym czasie zdobywa zaocznie średnie wykształcenie prawnicze a po tym zostaje wybrana w dzielnicy robotniczej *Wyborskoj Stranie*, znanej ze swych tradycji rewolucyjnych, na sędziego ludowego”⁷⁰.

Podjęcie przez Komitet Centralny Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) rezolucji w październiku 1946 r. o rozwoju i poprawie edukacji prawniczej nie

⁶³ Art. 11 ustawy o ustroju sądów ZSRR z 1938 r. z późn. zm., Закон о судоустройстве СССР, Союзных и Автономных Республик (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума ВС СССР от 16.09.1948), Ведомости ВС СССР, 1948, No 38. W ustawie o ustroju sądów z 27 października 1960 podniesiono wymagany wiek z 23 do 25 lat (art. 9) Закон о судоустройстве РСФСР от 27 октября 1960 года, Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, No 40, str. 588.

⁶⁴ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 308.

⁶⁵ Art. 29 ustawy o ustroju sądów ZSRR z 1938 r., późn. zm., Закон о судоустройстве СССР, Союзных и Автономных Республик (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума ВС СССР от 16.09.1948), Ведомости ВС СССР, 1948, No 38.

⁶⁶ A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991...*, s. 308.

⁶⁷ AAN, 2364, k. 15.

⁶⁸ AAN, 2364, k. 16.

⁶⁹ G.M. Razi, *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union...*, s. 787.

⁷⁰ AAN, 2364, k. 30.

skutkowało jednoczesną likwidacją średnich szkół prawniczych. Postulowano jedynie poprawę nauczania i zwiększenie frekwencji w tych szkołach. Mimo działań w kierunku podniesienia poziomu wykształcenia prawniczego, zwiększenia liczby wydziałów prawa na uniwersytetach i liczby studentów prawa, brak ustawowego określenia niezbędnych kwalifikacji dotyczących wykształcenia sędziów ludowych utrzymany został do końca systemu⁷¹. W Polsce Ludowej wręcz skopiowano radziecki pomysł szybkiego szkolenia „prawników bez studiów”, wbrew obowiązującemu nadal formalnie prawu o ustroju sądów powszechnych z 6 lutego 1928 r. Zasady rekrutacji do średnich szkół prawniczych Ministerstwa Sprawiedliwości, przyjmowanie kandydatów jedynie z polecenia partii, związków zawodowych, organizacji społecznych oraz brak wymogów dotyczących wykształcenia kandydatów były w istocie powieleniem radzieckiego wzorca⁷². Wymóg posiadania przez sędziów uniwersyteckich studiów prawniczych przywrócono w Polsce tuż po przełomie politycznym 1956 r. Sprzyjał temu, między innymi, brak recepcji rozwiązań radzieckich w zakresie funkcjonowania sądów ludowych i wybieranych na kadencję sędziów ludowych.

Problem konieczności odrzucenia dotychczasowej tradycji prawnej na rzecz „postępu socjalistycznego” w państwach Europy Środkowej po II wojnie światowej jest wciąż tematem ciekawym, zwłaszcza z porównawczego punktu widzenia. Co prawda, zróżnicowanie zakresu recepcji rozwiązań radzieckich nie wpłynęło zasadniczo na uwzględnienie w państwach Europy Środkowej cech najbardziej charakterystycznych dla systemu komunistycznego i w ogóle totalitaryzmów. Funkcjonowanie fasadowych i propagandowych rozwiązań ustawowych, rozbieżność między „prawem na papierze” a rzeczywistością oraz stosowanie nieformalnych partyjnych wytycznych łączyło wszystkie demokracje ludowe. Mimo to poszukiwanie podobieństw i różnic w zakresie przejmowania rozwiązań radzieckich, jak również zachowania elementów tradycji przedwojennej, a także likwidacji, czy też kontynuacji poszczególnych instytucji po transformacji ustrojowej wydaje się tematem zasługującym na dalsze studia.

Bibliografia

Literatura:

- Bereza A., *Sąd Najwyższy w latach 1945-1962. Organizacja i działalność*, Warszawa 2012.
- Berman H., *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978.
- Ginsburgs G., *The Soviet Union and International Cooperation in Legal Matters*, publish. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, The Netherlands 1988.

⁷¹ Закон о судоустройстве РСФСР от 27 октября 1960 года, Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1960, No 40, ст. 588; Закон о судоустройстве РСФСР от 8 июля 1981, Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1981, No 28, ст. 976.

⁷² Dyrektor Departamentu Szkolenia Zawodów Prawniczych Ministerstwa Sprawiedliwości Polski Ludowej tak oto uzasadniał „szkolenie elementu nieprawniczego” w 1946 r.: „często można spotkać znakomitych działaczy społecznych [...] którzy rekrutując się ze sfer robotniczych i chłopskich nie ukończyli wprawdzie szkoły średniej, ale dla których prawdziwą szkołą stała się ich praca społeczna, polityczna, zawodowa. Często taki działacz może przewyższyć swymi wartościami z punktu widzenia potrzeb wymiaru sprawiedliwości pseudo-inteligenta z maturą [...]” J. Jodłowski, *Akcja szkolenia kadr...*, s. 34. O średnich szkołach prawniczych w Polsce Ludowej zob. też M. Zaborski, *Szkolenie „Sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej*, „Palestra” 1998, nr 1-8.

- Jakubowski G., *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944-1950*, Warszawa 2002.
- Klementowski M., *Powszechna historia ustroju*, Warszawa 2012.
- Kucherov S., *The organ of Soviet Administration of Justice. Their History and Operation*, Publish. E.J. Brill, Leyden, the Netherlands 1970.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa bolszewików. Krótki kurs*, Warszawa 2012.
- Machnikowska A., *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944-1950*, Gdańsk 2008.
- Maleshin D., *Russian Style of Civil Procedure*, „Emory International Law Review” 2007, vol. 21.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944-1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991.
- Razi G.M., *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*, „California Law Review” 1960, Vol. 48, Issue 5.
- Rzepliński A., *Sądownictwo w PRL*, Londyn 1990.
- Rudziński A.W., *Soviet Type Audit Proceedings and their Western Counterparts*, [w:] L. Boim, G.G. Morgan, A.W. Rudziński, *Legal Controls in the Soviet Union*. Law in Eastern Europe. A series of publications issued by the Documentation Office for European Law University of Leyden. No 13, ed. Z. Szirmai, publish. A.W. Sijthoff, Pronting Division, Leyden, the Netherlands 1966.
- Solomon Jr. P.H., *Courts and their Reform in Russian History*, [w:] *Reforming Justice in Russia 1864-1996*, ed. P.H. Solomon Jr., publish. M.E. Sharpe, New York, USA, 1997.
- Walczak R., *Polityka, sądy, prokuratura*, Warszawa 1990.
- Zaborski M., *Szkolenie „Sędziów nowego typu” w Polsce Ludowej*, „Palestra” 1998, nr 1-8.

Źródła:

- Frol F., *Organizacja sądownictwa w Federacyjnej Ludowej Republice Jugosławii*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1947, nr 7.
- Jodłowski J., *Akcja szkolenia kadr wymiaru sprawiedliwości*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7.
- Jodłowski J., *Nowy Departament Ministerstwa Sprawiedliwości. Założenia, zadania, struktura*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1945, nr 2.
- Kapitaniak Z., *Nadzór sądowy*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 7.
- [Некролог] Д.С. Карев, *Правоведение*, 1978, № 5.
- Rozensztat B., *Organizacja sądownictwa w Rosji Sowieckiej*, „Palestra” 1926, nr 8.

Akty normatywne:

- Положение о судоустройстве РСФСР от 11 ноября 1922 года, *Собр. Узак.*, 1922, N 69, ст. 902
- Dekret o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych z 14 marca 1945 r.* (Dz.U. Nr 9, poz. 46.)
- Dekret z 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych* (Dz.U. Nr 22, poz. 139).
- Dekret z 22 października 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych* (Dz.U. Nr 65, poz. 382).
- Dekret z dnia 25 października 1948 o zmianie dekretu z 14 maja 1946 r. o tymczasowym unormowaniu stosunku służbowego funkcjonariuszów państwowych* (Dz.U. Nr 50, poz. 382).
- Закон о судоустройстве СССР, Союзных и Автономных Республик (с изм. и доп., внесенными Указом Президиума ВС СССР от 16.09.1948), *Ведомости ВС СССР*, 1948, No 38.
- Закон о судоустройстве РСФСР от 27 октября 1960 года, *Ведомости Верховного Совета*

РСФСР, 1960, No 40, ст. 588.

Закон о судоустройстве РСФСР от 8 июля 1981, Ведомости Верховного Совета РСФСР, 1981, No 28, ст. 976.

Archiwalia:

AAN, MS, 1957, sygn. 2364.

AAN, MS, 1955, sygn. 2266.

Streszczenie: W Archiwum Akt Nowych w Warszawie zachował się dokument będący sprawozdaniem polskiej delegacji Ministerstwa Sprawiedliwości z pobytu (1956) w ZSRR. Daje on możliwość przyjrzenia się pewnym aspektom funkcjonowania resortu sprawiedliwości ZSRR niejako od wewnątrz, zza kulis. Dokument jest też przyczynkiem do poszukiwania analogii albo odmienności w funkcjonowaniu resortu sprawiedliwości PRL, zwłaszcza w okresie stalinowskim, kiedy po politycznie przełomowym roku 1948 nastąpiło przyspieszenie upodabniania wszelkich rozwiązań do wzorów radzieckich.

Słowa kluczowe: Ministerstwo Sprawiedliwości ZSRR, niezawisłość sędziowska, Departament Nadzoru Sądowego Ministerstwa Sprawiedliwości, Polska Ludowa

MINISTRY OF JUSTICE OF THE USSR UNDER REPORT OF POLISH DELEGATION (1956)

Summary: In the Central Archives of Modern Records in Warsaw a document is preserved which is a report produced by a Polish delegation from the Ministry of Justice regarding its recent visit to the USSR. It gives us an opportunity to look behind the scenes of the Ministry of Justice of the USSR and understand how it functioned. This document contributes to the search for analogies or differences in the functioning of the Ministry of Justice People's Republic of Poland, in the Stalinist period, when the political breakthrough of 1948 accelerated the convergence of all solutions to the Soviet model

Key words: Ministry of Justice USSR, judicial independence, Department of Judicial Control in the Ministry of Justice, People's Republic of Poland